WIKIPEDIA

Navajo

Navajon eli **navahon kieli** on merkittävin Pohjois-Amerikan intiaanikielistä. Se kuuluu athabasca-kielien eteläiseen haaraan, pohjoisia tavataan muun muassa Kanadassa ja Alaskassa. Navajon puhujia on yli 170 000, ja puhujien määrä on kasvamaan päin. Heitä on Yhdysvaltojen Arizonan, Coloradon, New Mexicon sekä Utahin osavaltioissa.

Kieli on tunnettu siitä, että toisen maailmansodan aikana Yhdysvaltojen armeija värväsi navajoita palvelukseensa salakielistä koodia käyttämään.[2] Asia paljastui vasta, kun navajosotilaita jäi Japanin vangiksi, mutta koodia ei sodan aikana kyetty purkamaan, koska kielellä ei tuohon aikaan ollut kirjoitettua asua.

Navajon kielen omakielinen nimi on *Diné bizaad*. Kielen erityispiirteitä ovat voimakas synteettisyys sekä sävelkulku, joka muistuttaa hieman kiinan kielen sävelkulkua.

Navaho, navajo	
Oma nimi	Diné bizaad
Tiedot	
Alue	Yhdysvallat (Arizonan, New Mexicon, Utahin ja Coloradon osavaltioissa)
Virallinen kieli	ei
Puhujia	170 717 (vuonna 2007)[1]
Sija	ei 100 suurimman joukossa
Kirjaimisto	latinalainen
Kielitieteellinen luokitus	
Kielikunta	na-dené-kielet
Kieliryhmä	athabasca-kielet
Kielikoodit	
ISO 639-1	nv
ISO 639-2	nav
ISO 639-3	nav (http://www-01.sil.org/iso639-3/documentation.asp?id=nav)
	Ohje

Sisällysluettelo

Äännejärjestelmä

Kielioppi

Luokittelevat verbit

Lähteet

Äännejärjestelmä

Perusäänteet:

A a	**B b**	**Ch ch**	**Ch' ch'**	**D d**	**Dl dl**	**Dz dz**	**E e**	**G g**	**Gh gh**	**Ghw ghw**	**H h**	**Hw hw**
[ɑ]	[p]	[tʃʰ]	[tʃʼ]	[t]	[tˡ]	[ts]	[e]	[k]	[ɣ]	[ɣʷ]	[h] tai [x]	[xʷ]
I i	**J j**	**K k**	**K' k'**	**Kw kw**	**L l**	**Ł ł**	**M m**	**N n**	**O o**	**S s**	**Sh sh**	**T t**
[i] tai [ɪ]	[tʃ]	[kx]	[kʼ]	[kxʷ]	[l]	[ɬ]	[m]	[n]	[o]	[s]	[ʃ]	[tx]
T' t'	**Tł tł**	**Tł' tł'**	**Ts ts**	**Ts' ts'**	**W w**	**X x**	**Y y**	**Z z**	**Zh zh**	**ʼ**		
[tʼ]	[tɬʰ]	[tɬʼ]	[tsʰ]	[tsʼ]	[w]	[x]	[j]	[z]	[ʒ]	[ʔ]		

- **H**-kirjain yleensä edustaa [x] äännettä, mutta **x**-kirjainta käytetään **h**:n sijaan kun sitä edeltää **s**-kirjain, esim. násxéés (suom. "Minä käännyn ympäri") mutta ei koskaan náshéés. Näin [sx] ja [ʃ] äänteitä ei koskaan sekoiteta toisiinsa.
- **Gh**-konsonantti [ɣ] kirjoitetaan **y**-kirjaimella etuvokaalien **i** ja **e** edessä (missä se liudentuu eli palatalisoituu ja siten äännetään [ʝ]), ja **gh**:lla **a**-vokaalin edessä.
- Glottaaliklusiilia **ʼ** ei koskaan kirjoiteta sanan alussa.
- Vokaalit [a], [e], [i] ja [o] voivat olla lyhyitä, pitkiä, nasaalisia tai sekä nasaalisia että pitkiä. Lyhytvokaalina [i] äännetään [ɪ].
  - Lyhyt: a, e, i, o
  - Pitkä: aa, ee, ii, oo
  - Nasaalinen: ą, ę, į, ǫ
  - Nasaalinen ja pitkä: ąą, ęę, įį, ǫǫ
- Navahossa on kaksi toonia, eli matala ja korkea. Tooni on oletuksena matala. Kun vokaali on pitkä, toonit voivat yhdistyä synnyttäen neljä mahdollisuutta:
  - Korkea: áá, éé, íí, óó
  - Matala: aa, ee, ii, oo
  - Nouseva: aá, eé, ií, oó
  - Laskeva: áa, ée, íi, óo
- Nämä ominaisuudet voivat yhdistyä eri tavoin, esim. ***ą́ą́*** (pitkä, nasaalinen, korkea tooni).

Kielioppi

Navahon kieli on agglutinatiivinen ja polysynteettinen, tosin monet sen affikseista yhdistyvät ja muodostavat supistumia niin kuin fuusiokieleissä eli flekteeraaveissa kielissä. Perussanajärjestys on SOV eli *minä autoa ajan*. Verbejä on navahon kielessä yllin kyllin, mutta substantiiveja ei kuitenkaan kovin paljon. Navahossa on myös muita perusosia, mm. pronomineja, liitepartikkeleita, demonstratiivipronomineja, numeraaleja, postpositioita, adverbeja, konjunktioita yms. Navahossa ei ole yhtään adjektiiveja, vaan adjektiiveina toimivia verbejä. Verbi on navahossa avainasemassa ja jokaisessa verbissä on oltava ainakin yksi etuliite. Etuliitteet liitetään verbeihin tietyssä järjestyksessä.

- Verbin malline näyttää tällaiselta:

tarpeettomat etuliitteet					**oleelliset etuliitteet**						**vartalo**
0	1a	1b	2	3	4	5	6	7	8	9	10
postpositio objekti	"tyhjä postpositio"	temaattinen adverbiaali	iteratiivi	monikko	suora objekti	deiktinen	temaattinen adverbiaali	tapaluokka	subjekti	luokittelija	vartalo

- Esim. **diʼnisbą́ą́s** "Juuri tällä hetkellä olen ajamassa jotain kulkuvälinettä (johonkin) ja juuttumassa" [< di-ʼa-ni-sh-ł-bą́ą́s < ʼa- + di- + ni- + sh- + ł + -bą́ą́s] — tässä esimerkissä etuliitteet **ʼa** ja **di** ovat vaihtaneet paikkoja metateesin vuoksi (odotettu sanamuoto olisi ollut **adinisbą́ą́s**).

Luokittelevat verbit

Navahossa on verbivartalot, jotka luokittelee esineitä muodon tai muiden fyysisten ominaisuuksien mukaan. Nämä luokittelevat verbivartalot tunnetaan akronyymeilla. Perustavalaatuisia luokittelevia "käsitteleviä" verbivartaloita on navahossa yksitoista, jotka on listattu alla olevassa taulukossa:

Luokittelija+Vartalo	Akronyymi	Selitys	Esimerkkejä
-ʼą́	SRO	Solid Roundish Object (**kiinteä pyöreähkö esine**)	pullo, pallo, saapas, laatikko, jne.
-yį́	LPB	Load, Pack, Burden (**kuorma, pakkaus, taakka**)	reppu, nippu, säkki, satula, jne.
-ł-jool	NCM	Non-Compact Matter (**väljää ainetta**)	nippu hiuksia tai ruohoa, pilvi, sumu, jne.
-lá	SFO	Slender Flexible Object (**kapea joustava esine**)	köysi, lapaset, sukat, kasa paistettuja sipuleita, jne.
-tį'	SSO	Slender Stiff Object (**kapea jäykkä esine**)	nuoli, rannerengas, paistinpannu, saha, jne.
-ł-tsooz	FFO	Flat Flexible Object (**litteä joustava esine**)	viltti, takki, säkki ruokatavaroita, jne.
-tłééʼ	MM	Mushy Matter (**puuromaista ainetta**)	jäätelö, muta, kompuroiva humalainen, jne.
-nil	PLO1	Plural Objects 1 (**monikolliset esineet 1**)	munat, pallot, eläimet, kolikot, jne.
-jaaʼ	PLO2	Plural Objects 2 (**monikolliset esineet 2**)	marmorikuulat, siemenet, sokeria, ötökät, jne.
-ką́	OC	Open Container (**avattu astia**)	lasi maitoa, lusikallinen ruokaa, kourallinen jauhoja, jne.
-ł-tį́	ANO	Animate Object (**elollinen esine**)	mikrobi, ihminen, kalmo, nukke, jne.

- Esm. navahossa ei ole vastinetta suomenkieliselle sanalle "antaa". Sanoakseen "Anna minulle heinää" navahonkielinen níłjool (NCM) sana on käytettävä, kun taas sanoakseen "Anna minulle tupakka" nítįįh (SSO) sana on käytettävä.

Esineiden fyysisten ominaisuuksien lisäksi luokittelevat verbivartalot voivat myös korostaa esineen liikkumisen tavan. Vartalot jaetaan kolmeen eri luokkaan:

1. käsittely (kantaa, alentaa, ottaa)
2. liikutus (heittää, pudottaa)
3. vapaa putoaminen (pudota, liitää)

- Esimerkiksi käyttäen SRO:n luokkaa:

1. -ʼą́ "käsitellä pyöreää esinettä"
2. -neʼ "heittää pyöreä esine"
3. -l-tsʼid "pyöreä esine liikkuu itsenäisesti"

Lähteet

1. census.gov (http://www.census.gov/hhes/socdemo/language/data/acs/ACS-12.pdf) 2007 American Community Survey.
2. Navajo code talk kept foe guessing. *New York Times*, 19.9.1945. Rarenewspapers.com (http://www.rarenewspapers.com/view/566975?imagelist=1#full-images).